

not associated with neutralizing of the opposition of «coordination / subordination»; 2) constructions with a displaced syntactic connection.

Key words: undifferentiated syntactic connection, complex sentence with undifferentiated syntactic connection, typical complex sentences with undifferentiated syntactic connection, specific complex sentences with undifferentiated syntactic connection, constructions with a displaced syntactic connection.

УДК 81'367-112

Андрій Шиць

ПРОБЛЕМА РОЗМЕЖУВАННЯ ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ ЗА СТУПЕНЕМ ЇХНЬОГО СИНТАКСИЧНОГО ЧЛЕНУВАННЯ

У статті запропоновано класифікаційну схему дослідження та критерії диференціації двох груп простих реченнєвих побудов, що за структурними ознаками перебувають в опозитивних відношеннях: 1) членованих речень, до яких належать двоскладні та односкладні структури, 2) нечленованих конструкцій, що не містять ні головних (предикативного центру), ні другорядних членів речення. До диференційних ознак членованих синтаксичних одиниць зараховано предикативність, яка має подвійний вияв – семантико-синтаксичний і формально-синтаксичний. Наголошено на поділові конструкцій розгляданого зразка на повні й неповні, односкладні та двоскладні, непоширені й поширені, елементарні (неускладнені) і неелементарні (ускладнені). Вирізнено кваліфікаційні параметри, що лежать у точці перетину членованих та нечленованих речень, зокрема зацентровано на категорії синтаксичної модальності, яка в обох типах побудов має різне грамемне наповнення, а також указано на наявність різного ступеня емоційного забарвлення, що становить основу розмежування окличних і неокличних конструкцій.

Ключові слова: членовані і нечленовані прості речення, предикативність, синтаксична модальність, грамема, головні та другорядні члени речення, елементарність/неелементарність.

Постановка наукової проблеми та її значення. До низки актуальних питань, які активно опрацьовують у сучасній синтаксичній теорії, належить розмежування реченнєвих побудов за їхніми структурними ознаками. Теоретичне осмислення формально-синтаксичної організації простого речення, передусім особливостей вияву його граматичного центру, реалізації певних видів синтаксичних

зв'язків, зокрема предикативного, та визначення закономірностей формального вираження членів речення мотивує наявність у мовознавстві різних концепцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із приводу порушеної проблеми лінгвісти висловлюють два полярних погляди. Зокрема, традиційне трактування структурної організації монопредикативних синтаксичних одиниць пов'язане з їхнім поділом на двоскладні й односкладні (за термінологією деяких лінгвістів, двоядерні та одноядерні [20, с. 98–285]) [7; 20, с. 149, 232–234; 8, с. 28–29; 22, с. 64]. Деякі прибічники семантичної теорії, обстоюючи протилежну думку, наполягають на запереченні існування опозиції двоскладність/односкладність. На їхнє переконання, односкладних речень немає, оскільки призначення будь-якої реченнєвої конструкції полягає в приписуванні предикативної ознаки її носієві, репрезентованому не тільки називним відмінком, а й іншими відмінковими та прийменниково-відмінковими формами [10, с. 161; 18, с. 22]. Оперуючи поняттями *синтаксичний підмет*, *нульовий підмет*, *двоскладна неузгоджена модель*, М. Гіро-Вебер приходить до висновку, що всі реченнєві побудови двоскладні [5].

Водночас у мовознавстві існують й інші класифікації простих реченнєвих конструкцій. П. О. Лекант вирізняє двоскладні, односкладні та проміжні речення. За спостереженнями дослідника, до проміжних структур належать традиційно виділювані означено-особові побудови, що тяжіють до двоскладних [15, с. 21]. Зосереджуючи увагу на нечленованих синтаксичних одиницях, лінгвіст наголошує на їхньому особливому структурному типі та неналежності ні до двоскладних, ні до односкладних [15, с. 164].

На класифікаційній тріаді простих реченнєвих конструкцій наполягають й інші відомі науковці, проте запропонована ними модель дещо відрізняється від схарактеризованої вище. Зокрема В. В. Бабайцева до структурно-семантичних типів простого речення зараховує двоскладні, односкладні та нечленовані. Крім того, дослідниця акцентує на синонімічних зв'язках односкладних означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових, безособових і номінативних конструкцій із двоскладними [1, с. 3–26, 119–126, 139–151, 158–160, 230, 338] та вирізняє й описує перехідні синтаксичні одиниці, що маркують означеність, неозначеність, узагальненість, а також функціонують у межах інфінітивних і вокативних структур [1, с. 160–167, 301, 448].

В українській лінгвістичній науці поділ простих речень на двоскладні, односкладні та нечленовані пропонує І. Р. Вихованець. Класифікація вченого ґрунтується на сформованих під впливом семантики формально-синтаксичних ознаках [4, с. 67]. Запропонована схема аналізу простих реченнєвих конструкцій перспективна й становить основу багатьох новітніх граматичних теорій. Водночас уважаємо за потрібне наголосити на деяких положеннях, що, на нашу думку, потребують певного уточнення. Оскільки розмежування простих речень має своїм опертям ступінь їхнього синтаксичного членування, то логічним видається вирізнення в межах розгляданих структур двох груп: 1) членованих речень з їхнім подальшим розподілом на двоскладні й односкладні; 2) нечленованих конструкцій. У сучасній українській мові всі зазначені різновиди становлять певну вісь, на протилежних векторах якої розміщені двоскладні та нечленовані побудови. Аргументовані думки з цього приводу висловлює І. Р. Вихованець: «У системі типів простого речення полярними виступають двоскладні речення, з одного боку, і нечленовані – з другого. Перші допускають максимальну можливість синтаксичного членування, найбільшу мобільність варіацій структурних схем, відносну незалежність від лексичного наповнення. І навпаки, другі не членуються, мають мінімальну кількість структурних схем і виявляють максимальну «орієнтацію» на певні граматичні угруповання слів. Односкладні речення посідають проміжне місце, зближуючись із двоскладними за можливістю синтаксичного членування, а з нечленованими реченнями – за обмеженням (хоча й набагато меншим!) у лексичному наповненні компонентів, за пов'язаністю з окремими лексико-граматичними групами слів» [4, с. 68].

Мета і завдання статті. Мета студії полягає в комплексному дослідженні членованих і нечленованих простих речень сучасної української мови та вирізненні критеріїв їхньої диференціації. Задекларована мета зумовлює розв'язання низки завдань: 1) описати спільні ознаки двоскладних та односкладних конструкцій і на цьому тлі розглянути нечленовані побудови; 2) вирізнити кваліфікаційні параметри, які лежать у точці перетину всіх простих речень.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. До важливих аспектів дослідження всіх структурних типів простих речень належить створення їхньої класифікаційної моделі. Як слушно наголошує А. П. Загнітко, «класифікація сьогодні виступає методом пізнання, процесом наукового дослід-

ження, напрямом наукового аналізу та засобом отримання знань, збереження фонду знань, інтенсифікації наукового пошуку, розвитку окремих напрямів синтаксису і зіставлення найсуттєвіших досягнень окремих галузей знань про синтаксис української мови» [9, с. 102]. Описуючи двоскладні, односкладні та нечленовані прості речення, варто акцентувати на низці параметрів, з-поміж яких домінують: 1) структурні схеми вказаних типів синтаксичних одиниць та особливості вираження їхнього предикативного центру; 2) часткова чи повна реалізація всіх компонентів, прогнозованих семантико-синтаксичними відношеннями та формально-синтаксичними зв'язками інших мінімальних синтаксичних одиниць; 3) відсутність/наявність другорядних членів та засоби їхньої експлікації; 4) ускладненість/неускладненість (елементарність).

Відповідно до першої ознаки нечленовані речення, маркуючи певну ситуацію мовлення, позбавлені формально-синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, а отже, їм не притаманне виділення головних (предикативного центру) і другорядних членів речення. З огляду на вказані параметри аналізовані конструкції протиставлені двоскладним та односкладним побудовам. Двоскладними вважають речення з двома головними членами – підметом і присудком, пов'язаними «реченнєвотвірним предикативним синтаксичним зв'язком» [22, с. 64]. До диференційних ознак односкладних побудов переважно зараховують наявність лише одного головного компонента, що бере участь у структуруванні синтаксичної одиниці-конструкції. Проте дотримання таких принципів аналізу не означає тотожності в концепції вчених. У більшості лінгвістичних студій з огляду на спосіб вираження та семантику головного члена речення односкладні конструкції поділені на дієслівні (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні) та іменні (на думку П. С. Дудика, номінативні; за спостереженнями П. О. Леканта, номінативні та генітивні) [8, с. 79–149; 15, с. 74–113; 21, с. 234–262].

Своєрідні міркування з приводу класифікації односкладних речень висловила Н. Ю. Шведова. За її спостереженнями, доцільно вирізняти чотири класи структурних схем аналізованих синтаксичних одиниць, розмежування яких ґрунтується на категорійній (частиномовній) належності головного члена речення: 1) іменний; 2) відмінювано-дієслівний; 3) прислівниковий; 4) інфінітивний [6, с. 560–570]. Пор.

також дещо модифіковану класифікацію односкладних конструкцій, запропоновану дослідницею в «Русской грамматике». На переконання Н. Ю. Шведової, односкладні речення, марковані називним, родовим відмінками, інфінітивом, безособовими дієсловами, предикативними прислівниками (словами категорії стану), формують дві групи: відмінювано-дієслівну (*Світає; Морозить; Кричать*) і невідмінювано-дієслівну, у межах якої розглянуто іменні (*Зима; Мороз; Квітів*), інфінітивні (*Цвісти садам*) та прислівникові (*Холодно*) конструкції [19, с. 94–98]. Запропонована схема диференціації односкладних реченневих побудов, безперечно, заслуговує на увагу, але деякі міркування дослідниці викликають суперечності, зокрема щодо зарахування традиційно виділених безособових структур на зразок *Світає; Морозить* до відмінювано-дієслівних. Адже, як відомо, безособові дієслівні форми хоч і виявляють деякі словозмінні ознаки, зокрема в межах категорії часу, проте за особами не змінюються. Не зовсім чіткими вважаємо критерії, що лягли в основу розмежування двокомпонентних, на думку Н. Ю. Шведової, речень *Не минуло тижня; Можна їхати, Видно сліди; Багато квітів* та ін. й однокомпонентних побудов *Хлопчику набридло в гуртку; Вам розпочинати; Мені соромно* тощо [6, с. 230, 354, 377, 380, 382, 428, 458].

Останнім часом у сучасній українській синтаксичній науці цілком заслуговує на визнання й набуває поширення класифікація односкладних побудов І. Р. Вихованця. Відповідно до типів головного члена речення та його формального репрезентанта науковець вирізняє: 1) дієслівні речення, головний компонент яких виражений: а) безособовими дієсловами: (*Це гарний звір*), *без нього зле живеться* (Л. Костенко); *Селім-Гірся морозило...* (Ю. Мушкетик); *...хана зморозило* (Ю. Мушкетик); *З Ярослава виходив переляк. Аж тепер. Стрясало йому тіло* (П. Загребельний); *Звечоріло* (М. Олійник); б) сполуками, структурованими допоміжними фазовими чи модальними одиницями та інфінітивами безособових дієслів: *...почало вечоріти* (М. Олійник); (*Відтоді, як життя почало брати мене, ще дитину, в лежача невиліковних хвороб*), *стало кидати мною по чужих землях, манячи звабливою надією на одужання* (М. Олійник); в) дієслівними формами на *-но, -то* з імпліцитно чи експліцитно вираженою зв'язкою *бути*: *...знищено Триліси* (Л. Костенко); *Там зламано границі* (Л. Костенко); *Універсал прочитано публічно...* (Л. Костенко); *Для ближніх знято тисячі свитин* (Л. Костенко);

...надто багато козаків **побито** та **покалічено** в першій сутичці (Ю. Мушкетик); 2) інфінітивні речення, марковані: а) неозначеною формою дієслова без частки *би* (*б*): ...**такого хлопця вдержати** хіба? (Л. Костенко); ...**Вони жили далеко, за Розкатом. Од нас іти** проз *Задихальний Яр* (Л. Костенко); б) інфінітивом із часткою *би* (*б*): ...**вивести б сюди князя Ярослава та показати йому!**.. (П. Загребельний); **Забути б про все й радіти життю!** (П. Загребельний); **Випити б вина кольору твого рум'яню – і сп'яніти...** (П. Загребельний); **Забути б про все нестерпно-тяжке...** (П. Загребельний); в) сполукою допоміжного модального слова на зразок *варто, можна, потрібно, треба*, формально представленої чи нульової зв'язки *бути* та інфінітива повнозначного дієслова: **Чи ж варто було губити себе?** (Р. Іваничук); **Що ж, можна спати і на цій стежі...** (Л. Костенко); **Одначе до тієї кулеші теж спочатку потрібно було дійти** (Ю. Мушкетик); ...**судити треба** дівчину по правді (Л. Костенко); 3) іменникові речення, репрезентовані: а) називним відмінком іменника: **Осінній день, осінній день, осінній!** (Л. Костенко); **А ночі, ночі!** (Л. Костенко); **І день, і ніч, і мить, і вічність...** (Л. Костенко); **І дощ, і сніг, і віхола, і вітер** (Л. Костенко); б) кількісно-іменниковою сполукою: **Гм, чотири тисячі** уруських **витязів...** (В. Малик); в) кличним відмінком: **Моя любове!** (Л. Костенко); – **Гей, Ониську, – гукнув до корчмаря** (Ю. Мушкетик); 4) прислівникові речення, експліковані предикативними прислівниками (словами категорії стану) із формально представленою чи нульовою зв'язкою [4, с. 98–100]: **Хай буде легко** (Л. Костенко); **Хай буде вічно** (Л. Костенко); **Хай буде гірко** (Л. Костенко); – **Весело було у Кончака? – спитала Настя** (В. Малик). Виділені в традиційній граматиці означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові І. Р. Вихованець зараховує до двоскладних із лексично не вираженим (нульовим) підметом [4, с. 95].

Моделюючи структурні схеми простих реченнєвих побудов, лінгвісти акцентують на наявності та вираженні в них категорії предикативності. За цією ознакою членовані та нечленовані конструкції перебувають на протилежних полюсах, оскільки нечленованим синтаксичним одиницям ця категорійна величина не властива, натомість у членованих реченнях вона має подвійний вияв – семантико-синтаксичний, який ґрунтується на модально-часових ознаках і характерний для двоскладних та односкладних структур, та формально-

синтаксичний, що репрезентує взаємозв'язок і взаємозалежність підмета та присудка й властивий тільки двоскладним побудовам [4, с. 61–62].

До низки кваліфікаційних параметрів простих реченневих побудов зараховують здатність їхніх компонентів мати експліцитний чи імпліцитний вияви. Якщо всі складники структурної схеми простих конструкцій формально представлені, то традиційно такі речення вважають повними: *...міський мурашник поточив планету* (В. Стус); *Тато молиться Богу...* (В. Стус); *Гойдається вечора зламана віть...* (В. Стус). Синтаксичні одиниці з нівельованим зазвичай одним, рідше кількома членами, «необхідність яких зумовлюється семантико-синтаксичною валентністю окремих членів і зв'язком із наявними в реченні членами» [4, с. 103], зараховують до неповних: *На першому поверсі – двоє людей, на другому – їхні тіні* (В. Стус); *Посередині – стовбур літ, а обабочки – крона* (В. Стус); *...блаженство самоти й розкоші спокою – на всю планету* (В. Стус). Залежно від сукупності класифікаційних ознак, що лягли в основу диференціації неповних реченневих побудов, виділяють кілька різновидів розгляданих конструкцій. Зокрема, П. С. Дудик, аналізуючи вказані структури «у двох аспектах – конструктивному (формально-граматичному) і комунікативному» [8, с. 161], розмежовує, з одного боку, еліптичні речення, «які навіть поза контекстом автономні, самодостатні не меншою мірою, ніж звичайні повні структури» [8, с. 161], та, з іншого – неповні речення, що на відміну від еліптичних містять «такий елемент їхньої структурно-семантичної сутності, який не можна збагнути, залишаючись у межах самого неповного речення. Тим більше це важить з погляду комунікативної спроможності неповного речення, яка може реалізуватись лише за наявності тієї мовленнєвої ситуації, контекст, в якому функціонує неповне речення як певне повідомлення, запитання чи спонукання» [8, с. 162]. На переконання дослідника, термін *неповні речення* з міркувань стислості варто використовувати на позначення власне-неповних конструкцій, тобто синтаксичних одиниць другого різновиду: *Німці розгублено дивляться... Незрозуміло тупцюють на місці* (О. Гончар); *В добрім житті кучері в'ються, в поганім – січуться* (Нар. тв.); *Він посідає греблі і поля, у Церкву ходить майже щосуботи. Хто – за Богдана, хто – за короля. А він – за тих, которії не проти* (Л. Костенко); *Хліб наснажує тіло, книга – розум* (Нар. тв.); *Золото добувають із землі, а*

знання – з книжок (Нар. тв.). П. С. Дудик виділяє контекстуальні й ситуативні побудови зазначеного зразка та характеризує їх відповідно до найтиповіших граматичних ознак [21, с. 266–275; 8, с. 172–177]. Диференціацію неповних конструкцій на контекстуальні й ситуативні пропонує А. П. Загнітко [9, с. 120]. Контекстуальні, ситуативні та еліптичні неповні конструкції розмежовує К. Ф. Шульжук [22, с. 134–138]. Варто наголосити, що розподіл на повні й неповні конструкції характерний тільки для членованих побудов, тобто двоскладних та односкладних, натомість нечленовані синтаксичні одиниці перебувають поза такою класифікацією, оскільки їхню структурну схему не реалізують ні головні, ні другорядні компоненти.

У сучасній лінгвістиці звичним вважають розгляд простих конструкцій відповідно до відсутності/наявності в них другорядних членів речення. З огляду на вказану кваліфікаційну ознаку вирізняють непоширені та поширені реченнєві побудови. До сфери перших зараховують синтаксичні одиниці, структуровані тільки предикативним мінімумом – головними членами речення. Натомість диференційним параметром поширених конструкцій виступає наявність принаймні одного другорядного компонента. Пор.: *Збігали дні* (І. Чернецький); *Хтось ішов...* (Н. Царук); *Сніг миготить. Сніг іде?* (Н. Горик); *Осінь!* (Н. Царук); *Блакить... Чорнота... Бурищини... Фіолети...* (Н. Горик) і *А Галя трусить килими та рядна* (Л. Костенко); *Каміння клацало зубами в жорнах...* (В. Симоненко); *Україна копає городи* (І. Драч); *Важкувато сопе димар...* (В. Симоненко); *Дідові роки сіно косили...* (Н. Царук). Поділ на поширені/непоширені не має стосунку до нечленованих конструкцій, оскільки, як справедливо стверджує Т. М. Колокольцева, таким одиницям не притаманні валентні властивості в загальноприйнятому значенні цього терміна та здатність поширюватися [11, с. 64].

До низки концептуально-проблемних питань сучасної синтаксичної теорії належить проблема розмежування ускладнених та неускладнених простих речень. Традиційно усталеним вважають витлумачення ускладнених конструкцій як таких, що поєднують ознаки простих і складних речень, а отже, належать до синтаксичних одиниць перехідного різновиду. Зазвичай до речень розгляданого зразка зараховують «синтаксичні конструкції, у яких наявні однорідні або відокремлені члени речення, а також вставні і вставлені компоненти, звертання» [22, с. 150]. Наприклад: *Кличе вечір, манить зорями*

в *Карпати* (Н. Царук); *...стояла наша хата, Збудована ще дідусем Павлом* (Н. Царук); *Вповзає вовк і тягне мерзлий хвіст, в сузір'ї Риб вловивши кілька тюльок* (Л. Костенко); *На жаль, уже не жаль* (Н. Горик); *А між іншим, надворі весна настає* (Н. Горик); *З хором терпких мелодій (аж у грудях пече) криюсь, ховаюсь, мов злодій, від практичних очей* (І. Чернецький); *Генерали завше дуже добрі (бо ж поганий – що за генерал?)* (В. Стус); *Моя муко рясна, я вже старша за тебе* (Н. Горик). Новітні наукові пошуки в галузі граматики та зорієнтованість не тільки на формальні показники, а на сукупність семантико-синтаксичних параметрів дали змогу розглянути ускладнення дещо в іншому аспекті, значно розширивши межі цього поняття. Зокрема, у теоретичній концепції І. Р. Вихованця статус ускладнених мають речення, «що містять у собі компоненти, не зумовлені валентністю предиката» [4, с. 112] і характеризуються монопредикативністю. До класу ускладнених, крім традиційно виділюваних, дослідник зараховує конструкції з прислівними другорядними членами, які не входять у валентну рамку ознакового слова: *Ти не любиш пишних слів* (Н. Царук); *Розводять дивні фарби Небесні маляри...* (Н. Горик); *Йому відповів старий, у прим'ятій сукняній шапці козак* (Ю. Мушкетик); із детермінантами: *Люди чекають на катер ізрання...* (І. Чернецький); *На балконі соняшник цвіте* (І. Чернецький); із компонентами, що перебувають у подвійному синтаксичному зв'язку: *Прийшла весна засніжено-печальна...* (Н. Горик); *Ти прийшла ясновида* (В. Стус); із звертаннями, які не виконують функції підмета: *О Батьківщино, мати ясноока, торкаюсь тихо імені твого!* (І. Чернецький); з опосередкованими компонентами [4, с. 112–113]: *Там, за перелазами, три верби схилилися...* (Т. Яковенко); *...ви зустрілись Там, під Берліном...* (Н. Царук). У сучасному функційно зорієнтованому мовознавстві лінгвісти акцентують й на інших засобах експлікації ускладнення. Зокрема, Н. М. Костусяк зазначає, що однією з ознак семантичної неелементарності виступає «наявність іменників предикатного значення в синтаксичних позиціях речення, типових для предметних компонентів. <...> Предикатні іменники виникають унаслідок згортання іншого елементарного речення й перетворення останнього на відпредикатний дериват – репрезентант цього речення в складній із семантичного погляду конструкції» [12, с. 213]: *...біль ставав ще більшим* (Р. Горак); *Вибух був гучний...* (Г. Тютюнник). На думку дослідниці, ускладнена се-

мантика притаманна компонентам, що виступають вторинними морфологічними варіантами субстанційних валентно зумовлених синтаксем. У такому разі «кожна неспеціалізована форма вносить додаткові змістові відтінки, не властиві спеціалізованому засобові» [12, с. 231]. Наприклад, суб'єктно-інструментальне значення характерне для грамеми орудного, яка функціонує в структурах на зразок: *...небо затягнуло хмарами* (В. Малик); *Пахло сирістю* (В. Малик); *...пахло воском...* (В. Малик) [12, с. 89, 379]. Подане тлумачення засвідчує, що поняття ускладнення пов'язане не тільки із суто формальними показниками, а й із семантичними ознаками і має стосунок до внутрішніх і зовнішніх дериваційних зв'язків. У такому разі йдеться про ускладнення прихованого характеру, не формально-синтаксичне, а семантико-синтаксичне.

В українській мові ускладнені (неелементарні) реченнєві побудові перебувають в опозитивних відношеннях з елементарними конструкціями. Як зазначає О. Г. Межов, «у зв'язку з різними підходами до статусу синтаксичних одиниць поняття синтаксичної елементарності виявляється неодномірним» [16, с. 34]. В україністиці докладну інтерпретації двох різновидів елементарних простих речень – власне-формально-синтаксичного та розширеного (опосередкованого) – запропонував І. Р. Вихованець [4, с. 107–111]. Диференційними ознаками синтаксичних одиниць першого зразка дослідник вважає наявність лише двох компонентів, що перебувають у предикативному зв'язку і структурують двоскладне речення, або одного головного члена односкладної реченнєвої побудови: *Цвіте калина...* (Н. Царук); *Осінь. Пристань* (І. Чернецький). Такі конструкції відповідають непоширеному простому реченню. Елементарні прості речення розширеного зразка визначає, крім предикативного мінімуму, наявність зумовлених семантико-синтаксичною валентністю всіх субстанційних синтаксем. За слушними спостереженнями О. Г. Межова, «викликані семантико-синтаксичною валентністю предиката компоненти потрібно тут інтерпретувати не в семантико-синтаксичному, а у формально-синтаксичному плані. Отже, семантико-синтаксична валентність предиката визначає тільки кількість необхідних для речення компонентів, якісний же склад цих компонентів спричинюється формально-синтаксичними чинниками» [16, с. 35–36]. Двоскладні конструкції опосередкованого різновиду мінімально можуть бути трикомпонентними, а максимально – восьмикомпонентними, пор.: *Любив я панну* (Л. Костенко); *Хюсам замахав руками* (Р. Іваничук) і *Аграрії*

везли зерно вантажівками замовникові з України в Польщу через Ягодин; Завод експортує поїздом автомобілі замовникові з Німеччини до Києва через Ягодин. Елементарні односкладні структури розширеного зразка мінімально експлікує один другорядний член речення, максимально – два, пор.: *Страшно стало Марії* (Р. Іваничук) і *Ярославові стало шкода дівчини* (П. Загребельний). Розглядані структури разом з ускладненими формують групу виділюваних у традиційному мовознавстві поширених реченневих побудов.

Як засвідчує досліджуваний матеріал, зорієнтованість на вивчення форми й змісту синтаксичних одиниць, їхнього реального чи потенційного (схематичного) функціонування, виразний акцент на семантико-синтаксичних ознаках та реалізації ситуативно-прагматичних завдань уможливили введення до наукового обігу понять елементарності/неелементарності простих речень. У цьому розрізі важливо акцентувати, що зазначений поділ притаманний тільки структурам членованого різновиду й не має стосунку до нечленованих синтаксичних одиниць.

Отже, докладний опис двоскладних, односкладних та нечленованих реченневих побудов дав змогу констатувати, що низка найважливіших ознак, які лежать в основі розмежування різних типів синтаксичних одиниць (повних/неповних, поширених/непоширених, формально ускладнених/неускладнених (згідно з традиційним розумінням), елементарних/неелементарних), характерна тільки для членованих конструкцій і не властива нечленованим.

Водночас уважаємо за потрібне наголосити на деяких кваліфікаційних параметрах, які лежать у точці перетину всіх простих конструкцій. Попри те що нечленовані речення позбавлені категорії предикативності, їм подібно до членованих притаманна категорія синтаксичної модальності. Слушну думку з цього приводу висловлює Т. М. Колокольцева: «Зазначені комунікативні одиниці можуть бути ускладнені додатковими модусними елементами (на зразок *Я думаю, мені здається, можливо, напевно* тощо)» [11, с. 64]. За спостереженнями дослідниці, модальна модифікація притаманна тільки вжитим у діалогічному мовленні конструкціям *Так і Ні*. «Імовірно, можливість появи додаткового модального елемента впливає із семантики комунікативів, у яких відсутня вказівка на ступінь категоричності реакції» [11, с. 64–65].

Кваліфікуючи модальність як міжрівневу надкатегорію, структуровану категоріями синтаксичної, морфологічної та лексико-грама-

тичної модальності, Н. М. Костусяк постулює: «Синтаксична модальність має стосунок до різних структурних схем речення, тоді як морфологічна модальність зорієнтована на дієслівні речення, оскільки її формальні показники перебувають у тісному зв'язку з категорією способу дієслова» [12, с. 48]. Спостереження над синтаксичною модальністю як специфічним мовним явищем розкриває величезні потенційні можливості української мови. Особлива заслуга в розв'язанні порушеної проблеми належить Ш. Баллі [2, с. 26–62]. Його теоретична концепція знайшла продовження в працях Н. Ю. Шведової [19, с. 89, 94], В. М. Бондаренка [3], І. Р. Вихованця [4, с. 61–63, 276–277], О. С. Мельничука [21, с. 17–21], Л. О. Кадомцевої [21, с. 119–137], А. П. Загнітка [9, с. 109–117], М. В. Мірченка [17, с. 302–334], Н. М. Костусяк [12, с. 313–331; 13] та ін. Попри наявність різноманітних концепцій дослідників, більшість із них схильні трактувати зазначену категорійну величину як таку, що виражає відношення змісту висловленого до дійсності з погляду мовця та його ставлення до сказаного. Визначаючи сукупність диференційних ознак синтаксичної модальності та наголошуючи на її реально-ірреальному значенні, суб'єктивній спеціалізації та комунікативно-прагматичному спрямуванні, Н. М. Костусяк слушно постулює: «Аналізована синтаксична категорія належить до сфери тих головних категорій, які актуалізують ситуацію мовлення, репрезентують необхідний елемент висловлення й визначають головну одиницю синтаксичного рівня – речення» [13, с. 100].

У лінгвістичній літературі домінує думка, що модальність структурують два її різновиди – об'єктивний та суб'єктивний. Із цього приводу Н. Ю. Шведова зазначає: «Структурній схемі речення притаманні такі граматичні властивості, такі особливості свого мовного існування, які дають змогу окреслити те, про що повідомляють, або як реалізоване в часі (теперішньому, минулому чи майбутньому; це – план реальності, чи часової визначеності), або ж воно мислиться як можливе, бажане, необхідну (це – план ірреальності, чи часової невизначеності). Значення часу й реальності/ірреальності злиті; комплекс цих значень називається об'єктивно-модальними значеннями, або об'єктивною модальністю» [19, с. 89]. І далі: «У кожному реченні і загалом у кожному висловленні, сказаному чи написаному, завжди наявна особа, що говорить (або пише; далі – «мовець»). Присутність мовця полягає в тому, що він виражає своє ставлення до повідомлюваного. Це ставлення може бути або нейтральним, або ненейтраль-

ним. У другому випадку мовець за посередництвом різних мовних засобів оцінює своє повідомлення чи спосіб повідомлення, на чомусь акцентує, співвідносить з обставинами мовлення, із джерелом своєї інформації, висловлює впевненість або невпевненість у тому, про що він говорить. Усе це широке коло значень називається суб'єктивно-модальними значеннями. Суб'єктивно-модальні значення тісно пов'язані з експресивним забарвленням повідомлюваного, з його емоційною оцінкою» [19, с. 94]. Запропонована Н. Ю. Шведовою концепція, безперечно, актуальна й знайшла продовження в багатьох працях сучасних дослідників, проте, на нашу думку, більш аргументовано виступає теорія, згідно з якою модальність належить до тих категорійних одиниць, що репрезентує тільки суб'єктивний зміст. Цілком слушні міркування про такий характер розглядає категорійної одиниці висловила Н. М. Костусяк: «Оскільки конкретні речення подають інформацію про події, явища крізь призму свідомості та сприйняття мовця, відображаючи його ставлення до того, про що він повідомляє, то вважаємо за доцільне акцентувати увагу на суб'єктивному змісті модальності» [12, с. 295].

До низки спірних проблем сучасної лінгвістичної теорії належить вирішення граматичних значень синтаксичної модальності. В українстиці однією з найвідоміших вважають теорію О. С. Мельничука, у якій ідеться про «сім модальних значень речення: розповідність, питальність, спонукальність, бажальність, умовність, імовірність і переповідність. Відповідно до цього виділяється сім модальних різновидів речення, незалежно від внутрішньо-синтаксичної структури: речення розповідні, питальні, спонукальні, бажальні, умовні, гіпотетичні і переповідні» [21, с. 18]. Значно менший графемний вияв категорії синтаксичної модальності (за термінологією дослідника, підкатегорії модальності) представлено в монографії М. В. Мірченка. На переконання лінгвіста, указана категорійна величина «охоплює три графеми: графему реальності, графему потенційності і графему ірреальності» [17, с. 310]. Триграмемний вияв синтаксичної модальності описано й у монографії Н. М. Костусяк «Структура міжрівневих категорій сучасної української мови», проте дослідниця вирізняє інші граматичні значення аналізованої категорійної одиниці – умовну модальність, спонукальну модальність та бажальну модальність [12, с. 316]. У пізніших лінгвістичних студіях Н. М. Костусяк поглибила ідеї щодо порушеної проблеми, сформулювавши свою позицію в такий спосіб: «Синтаксична модальність – комунікативно зорієнтована ка-

тегорія речення, що, реалізуючи інтенцію мовця, має суб'єктивне спрямування, репрезентує витлумачене як реальне чи ірреальне, об'єднує вісім грамам (розповідну, питальну, спонукальну, бажальну, умовну, стверджувальну/заперечну, вірогідну й переповідну модальності), вияв яких пов'язаний із певним планом вираження» [13, с. 102]. Принагідно варто зазначити, що в лінгвістичній концепції дослідниці деякі грамеми синтаксичної модальності перетинаються з грамамним складом категорії лексико-граматичної модальності, зокрема йдеться про бажальну, вірогідну й переповідну модальності [14, с. 131, 132, 134–135, 137]. На нашу думку, запропонована інтерпретація грамамного складу синтаксичної модальності цілком аргументована, перспективна та прийнятна для дослідження як членованих (двоскладних та односкладних), так і нечленованих конструкцій. Водночас варто наголосити, що грамамний вияв модальності, репрезентований нечленованими структурами, дещо інший порівняно з модальністю, експлікованою членованими синтаксичними одиницями. Своєрідні міркування з цього приводу висловив І. Р. Вихованець: «Нечленовані речення, виражені частками, можна подіти на стверджувальні (*Так; Еге; Еге ж; Та еге ж; Атож; Авжеж; Аякже* та ін.) і заперечні (*Ні*), розповідні (ті, що стверджувальні і заперечні, але вимовлені з розповідною інтонацією) і питальні (*Невже?, Хіба?, Та ну?*), а також стверджувальні й заперечні, вимовлені з питальною інтонацією (*Так?, Еге?, Ні?* та ін.), питально-спонукальні (*Ну?*)» [4, с. 101]. У межах стверджувальних і заперечних дослідник розглядає нечленовані модальні структури на зразок *добре, гаразд, правильно, звичайно і навпаки, ніскільки, аніскільки, неправильно, неправда*. До нечленованих вигуків зараховує синтаксичні одиниці на позначення емоційно-оцінної реакції мовця на ситуацію, повідомлення (*А!, Ох!, Ех!, Ой!, Е!, Ого!, Ова!, Хм!, Тьху!, Пхе!* та ін.) та спонукання до дії (*Геть!, Годі!, Гей!, Ура!, Гайда!, Ша!, Тсс!* та ін.) [4, с. 101–102]. За нашими спостереженнями, певної аргументації потребує питання про вирізнення розповідних конструкцій, з одного боку, та стверджувальних і заперечних побудов – з іншого. Як відомо, речення розповідної модальності не мають специфічних формальних показників, що відрізняли б їх від стверджувальних та заперечних нечленованих синтаксичних одиниць. Тому термін *речення розповідної модальності* вважаємо узагальненим щодо структур зі стверджувальною та запе-

речною модальністю. Аналогічне явище простежуємо й у межах деяких нечленованих побудов питальної модальності, зокрема на зразок *Так?*, *Ні?*. На підтвердження поданого тлумачення вважаємо доречним навести міркування О. С. Мельничука. З'ясовуючи місце речень зі стверджувальною та заперечною семантикою в синтаксичній системі мови, лінгвіст стверджував: «Немає підстав відносити до зовнішньо-синтаксичної сфери протиставлення ствердного і заперечного значень у загальній семантиці речень. Обидва ці значення входять до основного змісту речень, які при цьому можуть належати до будь-якого різновиду модальності – розповідної, питаної, спонукальної і т. д.» [21, с. 18].

Подібно до реченнєвих побудов членованого різновиду нечленовані синтаксичні одиниці можуть мати емоційно забарвлений чи емоційно нейтральний вияви, з огляду на що їх варто поділити на окличні та неокличні, пор.: – *Я знаю, що треба робити!* – каже вона. – **Що?!** (В. Слапчук) і ...*Лесько сказав: – Хіба це голод? Ні* (Л. Костенко).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, у сучасній українській мові за структурними ознаками прості реченнєві побудови формують дві опозитивних групи – членовані, до яких належать двоскладні та односкладні речення, і нечленовані конструкції, що не містять ні головних (предикативного центру) і другорядних членів речення. Членовані синтаксичні одиниці порівняно з нечленованими наділені більшою кількістю диференційних ознак: їм притаманна категорія предикативності, яка має подвійний вияв – семантико-синтаксичний і формально-синтаксичний; залежно від експліцитного чи імпліцитного вираження компонентів членовані структури бувають повними й неповними; за відсутністю/наявністю другорядних членів речення односкладні та двоскладні конструкції належать до непоширених чи поширених; відповідно до позначення однієї чи кількох ситуацій, а також сукупності певних формальних і семантичних ознак членовані синтаксичні одиниці здатні бути елементарними (неускладненими) або неелементарними (ускладненими). Попри значну відмінність, членовані та нечленовані конструкції водночас виявляють деяку спільність, зокрема їм притаманна категорія синтаксичної модальності, хоч і з неоднаковим грамемним наповненням, а також наявність різного ступеня емоційного забарвлення, що лежить в основі розмежування окличних і неокличних речень. Перспективу дослідження становить докладний опис кожного з виділених різновидів простих речень з огляду на сукупність їхніх кваліфікаційних ознак.

Джерела та література

1. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2004. – 512 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
3. Бондаренко В. Н. Виды модальных значений и их выражение в языке / В. Н. Бондаренко // Науч. докл. высш. шк. Филол. науки. – 1979. – № 2. – С. 54–61.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Гиро-Вебер М. К вопросу о классификации простого предложения в современном русском языке / М. Гиро-Вебер // Вопросы языкознания. – 1979. – № 6. – С. 63–75.
6. Грамматика современного русского литературного языка / [под ред. Н. Ю. Шведовой]. – М. : Наука, 1970. – 767 с.
7. Долин Ю. Т. Вопросы теории односоставного предложения (на материале русского языка) / Ю. Т. Долин. – [изд. 2-е, перераб. и доп.]. – Оренбург : ИПК ГОУ ОГУ, 2008. – 129 с.
8. Дудик П. С. Из синтаксису простого речення : [навч. посіб.] / П. С. Дудик. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 1999. – 297 с.
9. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – 662 с.
10. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
11. Колокольцева Т. Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи / Т. Н. Колокольцева. – Волгоград : Изд-во Волгоград. гос. ун-та, 2001. – 260 с.
12. Костусьяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : [монографія] / Н. М. Костусьяк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.
13. Костусьяк Н. М. Категорія синтаксичної модальності та її графемна реалізація / Н. М. Костусьяк // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – Вип. 26. – С. 99–103.
14. Костусьяк Н. М. Графемна структура категорії лексико-граматичної модальності / Н. М. Костусьяк // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. / [редкол. : Н. М. Костусьяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 1. – С. 127–139. Режим доступу: <http://elibrary.ru/item.asp?id=21710156>
15. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке : [учебн. пособие для пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит.» / П. А. Лекант. – [2-е изд., исправ. и доп.]. – М. : Высш.шк., 1986. – 176 с.

16. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
17. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – [2-е вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 392, [1] с.
18. Попова З. Д. Синтаксическая система русского языка в свете теории синтаксических концептов / З. Д. Попова. – Воронеж : Истоки, 2009. – 209 с.
19. Русская грамматика : в 2 т. / [гл. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : Синтаксис. – 709 с.
20. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання / І. І. Слинько, М. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
21. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
22. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

Шыц Андрей. Проблема разграничение простых предложений по степени их синтаксического членения. В статье предлагается классификационная схема исследования и критерии дифференциации двух групп простых предложных построений, находящихся по структурным признакам в оппозиционных отношениях: 1) членимых предложений, к которым относятся двусоставные и односоставные структуры, 2) нечленимых конструкций, не содержащих ни главных (предикативного центра), ни второстепенных членов предложения. Дифференциальным признаком членимых синтаксических единиц считается предикативность, имеющая двойное проявление – семантико-синтаксическое и формально-синтаксическое. Отмечено разделение конструкций рассматриваемого образца на полные и неполные, односоставные и двусоставные, нераспространенные и распространенные, элементарные (неосложненные) и неэлементарные (осложненные). Выделены квалификационные параметры, лежащие в точке пересечения членимых и нечленимых предложений, в частности акцентировано на категории синтаксической модальности, которая в обоих типах построений имеет разное граммемное наполнение. Указано на наличие разной степени эмоциональной окраски, что составляет основу разграничения восклицательных и невосклицательное конструкций.

Ключевые слова: членимые и нечленимые простые предложения, предикативность, синтаксическая модальность, граммема, главные и второстепенные члены предложения, элементарность/неэлементарность.

Shyts Andrii. The Problem of Simple Sentences Delineation According to Their Syntactic Partitioning Level. The article suggests the classification scheme of research and analyzes the criteria of differentiation of the two sentence constructions, which are in oppositional relationship as to their structural characteristics: 1) segmented sentence, which includes one-part and two-part structures; 2) unsegmented construction, which has neither main (predicative center) nor secondary members of a sentence. The differential features of the segmented syntactical units include

predication, which is of double nature – semantic-syntactic and formal-syntactic. In the focus of attention is the division of the constructions under consideration into complete and incomplete, one-part and two-part, extended and unextended, elementary/uncomplicated, nonelementary/ complicated. The article clarifies the classification criteria (parameters), which are at the intersection point of the segmented and unsegmented sentences. Special attention has been paid to the syntactic category of modality, which has different grammar meaning in both types of constructions. The emphasis has been laid on the various degrees of emotional coloring, which is the basis for delineation of exclamatory and nonexclamatory constructions.

Key words: segmented and unsegmented simple sentences, predication, syntactic modality, grammema, the main and secondary members of a sentence, elementarity and nonelementarity.